

הַעֲרָכוֹת וְדְבָרֵי-בִקְרָת

לְקוֹרוֹת הַיְּהוּדִים בְּוִרְשָׁא

מאת ד"ר מארק ווישניצר

בעוד שיש לנו מונוגרפיות על אודות הקהילות בוילנה, בריסק, גרודנא, דובנא, לבוב, קראקא, פוזנא, ליסא ועוד קהילות עתיקות וחשובות בפולין ובליטא. הרי הקהילה בוורשא, שהייתה הגדולה ביותר באירופה באוכלוסיה לפני החורבן הנורא של המלחמה העולמית האחרונה (1939—1945), לא זכתה עד שנת תש"ז למונוגרפיה היסטורית שלימה. ועתה בא הד"ר יעקב שאצקי, שחקר כל ימיו בדבריימי היהודים בעיר-מולדתו ונגש לערוך ספר גדול בחמשה כרכים מתחילת התישבותם של היהודים בוורשא עד ימינו אלה. כבר יצאו לאור הכרכים א' וב' של המפעל המדעי-הספרותי הזה*. הכרך הראשון דן בחיי היהודים בוורשא מן המאה הי"ד עד המרד הפולני במלכות רוסיה בשנת 1831. הכרך השני מוקדש לקורות היהודים בוורשא במשך של 32 שנים. זאת אומרת משנת 1832 עד המרד של שנת 1863.

אי אפשר לתת הערכה גמורה על ספר שלא נתפרסם עדיין כולו, אבל על פי הכרכים שמונחים לפני יש לאמר שההיסטוריה של יהודי וורשא ע"י שאצקי תמלא מקום חשוב בהיסטוריוגרפיה על עם ישראל בגולה. וורשא היתה עיר הבירה של מדינת מזוביה בימי הבינים עד שנת 1525. אחרי כן היתה עיר הבירה של מלכות פולין מהמאה הט"ז עד סוף המאה הי"ח. במאה הי"ט נעשתה לעיר הבירה של ה"דוקסיה הגדולה וורשא" (1807—1815) ו"קונגרס פולין" (1831—1863). במאה העשרים היתה וורשא עיר-הבירה של הריפובליקה הפולנית.

* ד"ר יעקב שאצקי: געשיכטע פון יידן אין ווארשע — באנד 1, פון די אָנהייבן ביזן אויפשטאַנד פון 1831, 1947, 348 עמודים; באנד 2, פון 1831 ביזן אויפשטאַנד פון 1863, 1948, 305 עמודים. ניו־יאָרק, ביבליאטעק פון יו"א. יידישער וויסנ' שאפטלעכער אינסטיטוט, היסטאָרישע סעקציע.

בימי הבינים ישבו יהודים בורשא בקביעות, אולם הם גורשו משם בשנת 1483 על פי פקודת הדוכס של מזוביה. הפקודה הזאת נתאשרה בידי הדוכס יאנוש בשנת 1525. מאז והלאה היו היהודים יכולים להשתקע בורשא רק על פי רשיון מיוחד מאת המגיסטרט (שלטון העיר). התעמולה של היהודים, במשך כמה מאות שנים, לשם רכישת זכות הישיבה היתה לשוא. רובו של הברך הראשון מוקדש להמלחמה הארוכה, הקשה ולפעמים דרמטית בעד זכות הישיבה התמידית בורשא. הקורא ימצא פה חומר רב-ערך השאוב מארכיונים, מאוספיות עבודות, מספרים עתיקים, ממחקרים של מחברים פולניים ויהודיים, מספרי-מסעות של צרפתים, אנגלים וגרמנים שבקרו בורשא — שהיתה מרכז מסחר, פוליטיקה ותרבות. הודות לחומר רב-גוני זה עלה בידי המחבר לצייר ציור רחב ומקיף מחיי היהודים בשנות המאות ההן, ויש לדעת, שאף כי אסור היה ליהודים לעשות את וורשא כמקום-מושב תמידי שלהם, הרי היתה להם בכל זאת היכולת לבוא ולהשתקע בה לזמנים קצרים. ועוד יש להעיר, שהיו קיימים בורשא מקומות מסויימים שנמצאו תחת ממשלתם של רוזנים פולניים שונים והם נתנו רשות ליהודים להתישב עליהם. הדרך הראשון של הספר מכיל ט"ז פרקים: פרק א' — טופוגרפיה של העיר וורשא בימי הבינים; פרק ב' — חיי היהודים בורשא מן המאה ה"ד עד שנת 1527; פרק ג' — תקופת 1527 עד 1764; פרק ד' — התקופה של המלך האחרון, 1764—1795; פרק ה' — המאורעות בתקופת הסיים הגדול, 1788—1792; פרק ו' — המרד של קוסציושקא בשנת 1794 וברק יוסילביטש; פרק ז' — החיים הפנימיים של יהודי וורשא במחצית השנייה של המאה ה"ח; פרק ח' — אישים יהודיים במחצית השנייה של המאה ה"ח; פרק ט' — וורשא תחת משלטה של פרוסיה (1796—1807); פרק י' — תקופת ה"דוכסיה הגדולה" של וורשא, 1807—1813; פרק י"א — יהודי וורשא במלחמה של שנת 1812; פרק י"ב — החיים הפנימיים של יהודי וורשא בשנות 1807—1813; י"ג — התקופה של קונגרס פולין (1815—1831); פרק י"ד — הקהילה וסדוריה בשנות 1815—1831; פרק ט"ו — החיים הפנימיים של יהודי וורשא בשנות 1815—1831; פרק ט"ז — יהודי וורשא במרד של 1831.

זהו תכנון של הכרך השני: פרק א' — וורשא תחת שלטונו של המאורשאל הרוסי פסקיביטש (1831—1855); פרק ב' — ראשית צמיחתה של הבורגנות היהודית בורשא; פרק ג' — החיים הפנימיים של יהודי וורשא בשנות 1832—1855; פרק ד' — המוסדות והפעולות של הקהילה הוורשאית; פרק ה' — בתי-הספר של יהודי וורשא; פרק ו' — המצב התרבותי של יהודי וורשא בשנות 1832—1855; פרק ז' — אירגון הקהילה הוורשאית בשנות 1832—1855; פרק ח' — חלקם של יהודי וורשא בתרבות הפולנית; פרק ט' — הקהילה וסדוריה בשנות 1856—1863; פרק י' — ה"מלחמה היהודית" והשלום הפולני; פרק י"א — יהודי וורשא והריבולוציה המוסרית בשנות 1861—1862; פרק י"ב — הרב דוב בעריש מייזלס בשנות המרד הפולני (1861—1863); פרק י"ג — שאיפות סוציאליות

ותרבותיות בשנות 1856–1863; פרק י"ד — יהודי וורשא ביערות שבהם לחמו הפארטיזאנים הפולניים.

רוב הנושאים בספרו של שאצקי ראויים לסקירות מיוחדות שאי אפשר לקבען כאן מחוסר מקום. אחדים מהנושאים, כגון אלה שדנים בשאלות התנוך והתרבות וגם בבעיות הכלכליות, מוטב לסקרם אחרי הופעת הכרכים הבאים, יען שרק אז תהיה לנו תמונה מלאה על התפתחות העניינים במשך כל המאה הי"ט והתחלת המאה העשרים — כל זמן שוורשא היתה תחת שלטונה של רוסיה.

המחבר עמל הרבה לתאר לפנינו את קורותיה של הקהילה הוורשאית. את אירגונה והאדמיניסטרציה שלה, את מוסדותיה השונים, ענייני הדת וענייני הצדקה. בית החולים היהודי בוורשא היה "גולת הכותרת של פעולת הצדקה המאורגנת בוורשא". השר משה מונטיפיורי אחרי ביקורו בבית החולים בשנת 1846 הודה כי הקהילה בלונדון שהיתה יותר עשירה מזו שבוורשא לא זכתה למוסד כזה.

המחבר הראה חיבה יתירה לציורם של חיי יום-יום של ההמון, של היהודי הפשוט, דאגותיו ושמחותיו, וזה הוא ההבדל הגדול בין הספרים על תולדות הקהילות של המאה הי"ט והספרים של המאה הנוכחית. בעוד שבספרים "עיר תהילה" (על תולדות היהודים בבריסק), "עיר גבורים" (גרודנה), ו"קריה נאמנה" (וילנה) הוקדש מקום רחב לרבנים, לפרנסים ולדיינים שחיו ופעלו שם, וחיייהם המונים לא מצאו שום הד בהם, הרי הספרים של המאה הנוכחית — כגון הספר על יהודי פשמישל (בפולנית) למשה שור, הספרים על יהודי לבוב וקראקא (פולנית) למאיר באלאבאן, המונוגרפיות על וילנה לישראל קלויזנר, ועוד — שונים לגמרי. מחברי הספרים האלה מרבים לספר גם-כן על חיייהם המונים, על מצבם הסוציאלי והכלכלי, השיטה הזאת היא צודקת. שאצקי ועוד כמה מן היסטוריונים החדשים פיתחו עוד יותר את השיטה הזאת. שאצקי מתפעל ממש מן ההמון, חיי יום-יום שלו, הרפתקאותיו וצרותיו וגם שמחותיו וששוניו. ראה, למשל, בעמוד 276 של כרך א' את התיאור של הריקודים שהמשרתים ובעלי-המלאכה הזעירים היו נוהגים לרקוד בשבתות אחרי-הצהרים עם שפחות יהודיות בנגנים ובתי-מרוח של גוים. גן כזה היה לא רחוק ממוראנאווא. בעל הגן, כשראה מרחוק את הבחורים והבתולות הולכים מול גנו, קרא חיש את המנגנים וצעירי ישראל הלכו למחול. תופעה זאת היתה מעין סנסציה בשנות העשרים של המאה הי"ט. העתון "קוריר ווארשאווסקי" פירסם על כך רשימה "אוהדת" לפי עדותו של שאצקי.

מענין ביותר הוא תיאורו של הכובען ישראל טורבינסקי שחי בפראגא על ידי וורשא. הוא היה בעל-מלאכה אבל עם זה בעל רחמים גדול. אחרי השחיטה שעשו הקוזקים של סובורוב ביהודי פראגא בנובמבר של 1794 נשארו 200 יתומים. זה האיש טורבינסקי אסף את היתומים ודאג בשבילם. הלך מבית לבית שגרו בהם יהודים ואסף נדבות לשכר-לימוד בשבילם. את אלה מן היתומים שלא היו מסוגלים ללימוד התורה הביא טורבינסקי לבעלי-מלאכות כדי שילמדו אינו מלאכה. הוא

היה עסוק בעבודה ההומניטארית הזאת כל ימי חייו, עד שנת 1824 (ראה כרך א', עמ' 118—119).

חוקרי ההיסטוריה של המלאכה בישראל ימצאו דברים מענינים בספרו של שאצקי. וכן הוא הדין גם ביחס לענפי־הכלכלה האחרים של היהודים. אבל שאצקי חוטא בזה שהוא אינו מטפל באופן ראוי בחיים הדתיים. כעת הסדר נתחלף לגמרי. בימים שעברו היו המנהיגים הרוחניים, הרבנים, הדיינים וכו' תופסים מקום רחב בהיסטוריות של הקהילות ועבשו החיים הסוציאליים וקורות ההמונים תופסים את המקום החשוב ביותר בהיסטוריות של הקהילות. זו היא הטנדנציה של ההיסטוריו־גרפיה המודרנית.

לכרכים שלפנינו נספחו הוספות שונות, כגון סליחות על הקדושים, שערי ספרים עתיקים, כרוזים, תעודות רשמיות, תקנות מכתבים ומאמרים מתוך כתבי־עת שונים בעברית, אידית, פולנית ורוסית. התצלומים מכילים את תמונותיהם של אישים חשובים בוורשא: רבנים (ר' חיים דאווידזאן, נפתלי דאווידזאן והרב דוב בער מייזלס), סוחרים, בנקירים וריבולוציונרים. מענין ביחוד הציור של הצימר באליסט היהודי האחרון בוורשא, מרדכי פיערמאן, שני הכרכים מכילים מפתחות שמות האישים. אבל חסרים מפתחות השמות הגיאוגרפיים והענינים. חבל גם־כן שהמחבר לא הביא בכרך הראשון סקירה על ההיסטוריוגרפיה של וורשא היהודית עד הופעת ספרו. סקירה כזאת נחוצה עד מאד.

ספרו של שאצקי ימלא חלל גדול בהיסטוריוגרפיה של עמנו, ואנו מצפים לכרכים הבאים.

יש גם לשבח את המכון המדעי היהודי ("ייווא") על שדאג להידורם החיצוני של הספרים.

מספרותה של ארץ־ישראל

ספרים על הגג

חלקה הדרומי של א"י, הגג, זכה בשנים האחרונות לפעולה התיישבותית רחבה וערה ועומד כיום במרכז ההתעניינות של מדינת ישראל. כאן הראה צבא ישראל הצעיר את עוצם כוחו וגבורתו כיבשה, באויר ובים נגד מצרים, היותר גדולה וחשובה משבע הממלכות הערביות (רמז־זכרון ל ש ב ע ת העממים היריבים מימי משה ויהושע), שחקפו את המדינה העברית הצעה ומתארגנת בארץ־אבות, וכאן הצלחנו כבר להגיע לשביתת־נשק ראשונה במלחמה הפראית והאכזרית, הנלחית שקולה והבלתי־גיונית, המוסתה מהש-

פעות־חוץ. הדרום, הפתוח לבדו לתהליך התפשטותו והתפתחותו של הישוב העברי בארצנו, המוקפה משאר צדדיה ים וגבולות קבועים — מושך, כדרך הטבע, את תשומת־הלב ויוזמת־הבנייה כימי שלום ומעורר להתעצמות הגנה עליונה בשעת חירום. ואין פלא אם הניב הגג בזמן האחרון גם תנובה ספרית תית בעלת ערך והיקף במחקר וחזון. כדאי לציין את החיבורים היותר חשובים במדע ודמיון פייסני הנותנים לנו מושג־מה ממצבם ומהותם של מרחבי הדרום הריקים והמצפים לעבודה והפראה, המופנים כלפי התווה המר־ברי וערב הפרימיטיבית.